

ИЗЛОЖБОМ ПРОТИВ ЗАБОРАВА: СЕСТРЕ МИЛОСРДНИЦЕ У БРЧКОМ

Апстракт: Изложба Архива Брчко дистрикта БиХ *Дружба сестара милосрдница у Брчком 1886–1984*, као и монографија која прати изложбу, хронолошки свједоче о животу ове сестарске дружбе која је на васпитно-образовном и здравственом пољу дјеловала у Брчком више од деведесет година.

144

У настојању да се сјећање на сестарску дружбу и њихов рад обнови, остварена је сарадња са Дружбом сестара милосрдница у Загребу, гдје је откривена архивска грађа која је после анализе послужила као извор нових сазнања о доласку сестара и њиховом дјеловању. Обрађена грађа Казнено-поправног дома Столац и Архива Брчко дистрикта БиХ открила је позадину одласка сестара из овог града које су у новом режиму систематски избациване из домена јавног живота потпуном забраном рада, судским процесом, па и изрицањем смртне пресуде. Међутим, филмом „Дара из Јасеновца“ Предрага Антонијевића покренута је шири расправа о хуманитарном раду сестара милосрдница на простору бивше Југославије. Стога је ово питање посебно обрађено у раду у критичком осврту.

Ауторица овог рада настоји представити како архивисти – као чувари меморије друштва – имају професионалну одговорност да својим радом и организовањем изложби, између осталог, обликују колективно памћење локалне заједнице, разбијају предрасуде, баве се контроверзним па и актуелним питањима, и на тај начин раде на суочавању са прошлошћу.

Кључне ријечи: изложба, архивска грађа, суочавање са прошлошћу, Дружба сестара милосрдница св. Винка Паулског у Загребу, Архив Брчко дистрикта БиХ, Казнено-поправни дом Столац

УВОД И ИСТОРИЈАТ ДРУЖБЕ СЕСТАРА МИЛОСРДНИЦА У БРЧКОМ

Чија је историја испричана а чија не.²

На позицији архивисте за евиденцију и заштиту архивске грађе ван Архива Брчко дистрикта БиХ ауторица овог текста ступила је маја 2017. године. Као један од првобитних задатака (евидентирање архивске грађе старије од 30 година код имаоца и ствараоца архивске грађе), појавио се одлазак у стручни надзор у бившу зграду ЈП „Радио Брчко“, познатију у граду и као стару зграду „Клостера“, у којој се, по сазнању, налазила преостала заборављена архивска грађа брчанског радија. Улица,

¹ виши архивиста, taravijoglavina@gmail.com

² Robert Stradling, *Multiperspektivnost u nastavi istorije - priručnik za nastavnike*, <https://rm.coe.int/1680494159> (приступљено 20. марта 2021)

у самом језгру Старог града, у којој се налази ова руинирана, ружичасто окречена зграда, мењала је назив зависно о смени државног уређења: од Шалапића сокака, Ракића сокака, Штросмајерове улице, Улице Пере Китића, све до данашњег назива – Клостерска улица.³ Заинтересована за испитивање „случаја“ због поклапања назива зграде и улице, као и изгледом самог објекта, ауторица се окренула истраживању ове теме и претраге архивске грађе која открива интригантну историју овог наизглед обичног грађевинског објекта.

Прилог 1. Некада⁴ и сада⁵ (зграда „Клостера“, Брчко)

145

Наиме, у овој напуштеној једносратници, грађеној у XIX вијеку, сестре милосрднице из Загребa започеле су своју васпитно-образовну мисију, оснивајући Завод и самостан.⁶ Разлог доласка сестара у Брчко образложен је у писму надбискупа др Јосипа Штадлера, упућено Жупном уреду у Брчком 28. маја 1885. године. У допису се између осталог наводи: *Брчко је знаменит трговачки град, који имаде лиепу будућност; па баш у таковим мјестих од велике је користи настојати, да се католичка вјера не само узчува, него и рашири; црква и школа јесу два поглавита средства за успјешно ширење вјере.*⁷

³ Мирко Јозић, Тамара Вијоглавин Манчић, Ђазим Суљевић, *Дружба сестара милосрдница св. Винка Паулског (ДСМ) у Брчком: монографија поводом изложбе Сестре милосрднице у Брчком (монографија) 1886-1984*, Брчко, 2021, 116.

⁴ Фотографија из приватне фото-архиве Атаха Махића.

⁵ Фотографија из приватне архиве Архивистичког удружења Брчко дистрикта БиХ.

⁶ Пред крај турске управе у Босни и Херцеговини, поред фрањеваца, основне школе за католичку дјецу оснивају и часне сестре. Прва таква школа основана је 1871. године у Сарајеву. Касније се оснивају у Мостару, Дервенти, Долцу, Мостару и Бања Луци (1872), Ливну (1874), Травнику (1881), Жепчу (1883), Томиславграду (1884), Брчком (1886), Бугојно (1893) и Љубушком (1898). „Треба нагласити да је Босна и Херцеговина по аустроугарској окупацији просвјетно и културно била веома заостала (око 97% неписменог становништва). Стога је отварање школа и свако ширење писмености представљало одређени прогрес, без обзира чиме је то било мотивисано. Узимајући у обзир националну и вјерску осјетљивост становништва, власт је привремено остављала на миру затечене конфесионалне школе.” Митар Папић, *Школство у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације*, Сарајево, 1972, 7-8.

⁷ Fra Stanko Mijić, *Djelovanje S. Milosrdnica u Brčkom uz 100-godišnjicu početka djelovanja, Vrhbosna, 1886*, 85.

По оснивању брчанске филијале 1886. сестре првобитно дјелују у Дјевојачкој основној народној школи. Године 1896. основан је у оквиру основне школе Конвикт за дјевојнице из сусједних мјеста, а 1889. Дјечје забавиште за дјецу предшколског узраста. Виша дјевојачка школа отпочела је свој рад 1912. године, а школске 1919/1920. у сестринску основну школу полазе и мушка дјеца, те је она претворена у мјешовиту основну школу. По промјени назива, Виша дјевојачка школа је од 1924. радила као Грађанска школа, све до 1943. године (када је затворена због премало уписаних полазница), основна народна школа успјешно је радила све до краја Другог свјетског рата (1945), када су укинуте све вјерске школе на подручју БиХ.⁸

Сестре су свој здравствени рад отпочеле у болници 1939. године. У времену непосредно послје Другог свјетског рата вршени су разни притисци према сестрама. Између осталог, одређено им је да на раду у болници могу дјеловати само у грађанским одијелима, тј. да скину вјерску одјећу. Рад сестара у болници настављен је све до 1974, када је посљедња сестра запослена у градској болници пензионисана.⁹

Одлуком градског Народног одбора 1945. године наређено им је да дотадашњу стамбену зграду, која је за њих изграђена и у коју су се уселиле давне 1886, морају препустити на располагање болници. После скоро 60 година дјеловања, сестрама је одузета имовина. У згради су се затим смењивали станари, па је служила као касарна за војнике Штаба XVI југословенске дивизије, Војна болница XVI дивизије и као Дом за ратну сирочад¹⁰, све до доласка ЈП Радио Брчко и њиховог тридесетшестогодишњег боравка у овој згради.¹¹ Од 2013. године, па све до данас, зграда је напуштена. Иако у власништву Владе Брчко дистрикта БиХ више од дванаест година¹², зграда је запостављена, препуштена зубу времена и забраву.

СТРУКТУРА ИЗЛОЖБЕ

Изложба *Сестре милосрднице у Брчком* и монографија поводом изложбе *Сестре милосрднице у Брчком 1886-1984* хронолошки прати рад Дружбе кроз општеприхваћену периодизацију базирану на смјени државних оквира кроз које је Босна и Херцеговина пролазила почевши од самог доласка сестара у Босну 1871. године. Надаље се прате њихов живот и рад у Брчком кроз аустроугарски период, затим период Краљевине СХС и Југославије, Независне Државе Хрватске и на крају

⁸ М. Јозић, Т. Вијоглавин Манчић, Ћ. Суљевић, *ДСМ у Брчком: монографија 1886-1984*, Брчко, 2021, 32.

⁹ Исто

¹⁰ Дјечији дом *Вељко Лукић Курјак*.

¹¹ Од фебруара 1977, па све до новембра 2013. године.

¹² Имовина Дружбе сестара милосрдница одузета је Одлуком Окружне аграрне комисије АРИК број: 140/49, од 24. августа 1949. и укњижена као општенародна имовина. У поступку јавног излагања пред Вијећем за излагање некретнина (усаглашавање грунтовне и катастарске евиденције) рјешењем Основног суда уписана је као имовина Брчко дистрикта БиХ 2010. године. Поврат одузете имовине онемогућен је због непостојања закона о реституцији у Босни и Херцеговини. М. Јозић, Т. Вијоглавин Манчић, Ћ. Суљевић, *ДСМ у Брчком: монографија 1886-1984*, Брчко, 2021, 121.

Социјалистичке Федеративне Републике Југославије. Поред овог хронолошког дијела тематски је представљено питање имовине сестара милосрдница говорећи о њеном одузимању од стране власти, те њиховом раду у Среској болници у Брчком у периоду од 1939. до 1974. године.

Све наведено прате фотографије и копије бројних нормативних аката, дописа, молби, извјештаја и других докумената. Оне код читалаца побуђују додатно интересовање јер у себи, поред главног садржаја, носе и бројне секундарне информације о једном времену, друштвеним односима, државном уређењу, језику и слично. Списком имена сестара које су дјеловале, рођене или сахрањене у Брчком, оне појединачно престају бити само дио броја чланица Дружбе, него именом, презименом и основним подацима бивају уписане у историју. Истраживачи ту могу да нађу бројне корисне систематично приказане информације, а евентуални сродници биљешку о неком свом. Што се тиче усмених свједочанства која се налазе на самом крају монографије, она заокружују излагање и дају му ноту топлоте, а Дружби, чије дјеловање припада историји, продужавају живот кроз сјећања бивших ђака и њихово наслеђе.

Иако изложба *Сестре милосрднице у Брчком* као тему има примарно локалну историју, она се не може посматрати одвојено од ширег историјског и друштвеног контекста. Кроз њу добијамо увид у стварне стране живота какав се одвијао кроз велике, углавном општепознате историјске догађаје.¹³

ПРЕГЛЕД ИЗВОРА

Материјал прикупљен за потребе израде изложбе, тј. писања историје филијале Дружбе сестара милосрдница св. Винка Паулскога у Брчком, састоји се од архивске грађе, штампаног материјала (новина и часописа), усмених свједочанстава и литературе. Темелни извор је архивска грађа Дружбе сестара милосрдница св. Винка Паулскога – Сарајево. Поред ове грађе, један од најважнијих извора података за писање о филијали сестара милосрдница у Брчком јесте архивска грађа сљедећих архива: Хрватски државни архив у Загребу, Архив Босне и Херцеговине у Сарајеву, Архив Брчко дистрикта Босне и Херцеговине, Архив Тузланског кантона и архивска грађа Казнено-поправног дома Столац.

Штампана грађа представља други важан извор. Кориштена су сљедећа издања: *Дјеловање с. Милосрдница у Брчком, уз 100-годишњицу почетка дјеловања* (Врхбосна, 1886), *Дружбин гласник под називом Наш вјесник и Љиљан башча* - службени гласник сестара милосрдница из Сарајева. У расвјетљавању историје филијале сестара милосрдница у Брчком од литературе су у највећој мјери послужила сљедећа дјела: фра Станко Мијић, *Дјеловање с. Милосрдница у Брчком, уз 100-годишњицу почетка дјеловања, Врхбосна, 1886*, затим с. Бериславе Врачић и с. Алфонса Ковачић, *Сестре милосрднице св. Винка Паулскога II Дружбине филијале*, Загреб, 1998, као и књига Миле Попића *Odnos jugoslavenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do – 1952*, Загреб, 2016.

¹³ М. Јозић, Т. Вијоглавин Манчић, Ћ. Суљевић, *н. д.*, 29-30.

При раду на изложби кориштени су и закони који су дјеловали на рад Дружбе, као што су Закон о аграрној реформи, Закон о укидању приватних школа итд.

Истраживачки циљ изложбе јесте вредновање прикупљене необјављене архивске грађе, новина, часописа, као и већ објављене архивске грађе и досадашњих историографских достигнућа. Као резултат овог истраживања добили смо нова сазнања о настанку и животу брчанске филијале сестара милосрдница, као и упознавање са овим дијелом локалне историје града. Изложбом и монографијом истакнут је значај дјеловања сестара милосрдница у Брчком крајем XIX и током XX вијека.

АРХИВСКА ГРАЂА АРХИВА ДРУЖБЕ СЕСТАРА МИЛОСРДНИЦА СВ. ВИНКА ПАУЛСКОГА – ЗАГРЕБ (АДСМ)¹⁴

148

Архивска грађа Дружбе сестара милосрдница св. Винка Паулског конципирана је тематски и обухвата све државе у којима су чланице Дружбе дјеловале. Грађа је разврстана на географске локације подручних дружбиних архива (припадност провинцијама), а затим и на мјеста дјеловања сестара милосрдница.

Архивску грађу која се односи на Брчко преузео је Архив Брчко дистрикта БиХ у електронској форми. Сачувани списи обухватају период од 1885. до 1977. године и писани су на њемачком, босанском и српскохрватском језику и то латиницом. Груписани су тематски у сљедеће целине:

- Дозволе, некретнине и градња;
- Извјешћа;
- Ученици;
- Поврат имовине;
- Борба са комунизмом;
- Самостан;
- Заглавља и печати кроз повијест;
- Летопис.

Поред најзначајније грађе, службене кореспонденције са Врховном управом Дружбе и релеватним инстанцама државне управе, истиче се летопис Дружбе са фотографијама. Као историографски извор, он билежи и описује догађаје хронолошким редом њиховог збивања и на тај начин повезује цјелокупну слику догађаја.

Иако сматран књижевним жанром, ма који летопис пружа јединствени увид у опис очевица о бројним историјским догађајима који се иначе ни на који начин не би могли забиљежити, па би се временом и заборавили. Захваљујући летописима, имамо комплетнију представу о општој атмосфери и духовној клими једне епохе,

¹⁴ Архиви Дружбе сестара милосрдница св. Винка Паулског чине: 1. Архив Дружбе сестара Милосрдница св. Винка Паулског – Загреб (скраћено АДСМ); 2. Архив Провинције Безгрјешног Зачећа Блажене Дјевице Марије – Загреб; 3. Архив Провинције Мајке доброг Савјета – Ријека, 4. Архив Провинције Навјештења Господинова – Сплит; 5. Архив Провинције Мајке Дивне – Сарајево. Mila Popić, *Odnos Jugoslovenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine*, Zagreb, 2016, 66, 278.

што је врло тешко закључити из аката који нам дају само фрагменте.

С друге стране, рад са љетописом поставља и низ проблема пред истраживача које је потребно размотрити пред само коришћење оваквог извора. Често је ауторство анонимно, па се питање аутентичности написаног текста доводи у питање. Даље, могућност фалсификовања текстова је велика из потребе да се одређено вријеме, догађај или појединац прикажу у што љепшем свијетлу. Љетописи знају да се прерађују и проширују додавањем каснијих наставака различитих аутора, тако да првобитни текст није увек лако уочити или га је чак немогуће успоставити. Такође, већина аутора љетописа, хроника, геста били су монаси, братри или припадници световног свештенства. Сви су на историју гледали у религиозном смислу, односно као на остварење историје спасења. Уз мали број важних изузетака, писци су били мање-више некритични или неретко лаковерни у бављењу световним темама. Уопштено говорећи, може се рећи да сва ова дјела добијају праву историјску вриједност тек када се приближавају периодима који су савремени или непосредно претходе периодима њихових писаца, па се стога могу јасније критички сагледати.¹⁵

Љетопис Дружбе, као историјски приказ редовничке заједнице сестара милосрдница у Брчком, садржи документоване преписе дијелова оригиналне службене кореспонденције, затим многобројних чланака који су излазили у разним публикацијама, шематизма који су доносили годишње податке о бројчаном стању чланица и непроцењиве фотографије најзначајнијих догађаја, вјерских приредби, обиљежавања годишњица, јубилеја и сл. Фотографија, као историјски извор, акценат ставља на људе, њихов изглед и(ли) одевну комбинацију, али једнако је битно проучити и окружење које је презентовано на њој. Ако тако анализирану фотографију повежемо са другим релевантним изворима можемо добити објективне закључке о времену, простору и догађају које она пружа.

Значај фотографија у Љетопису сестара, као вјеродостојног носиоца информације о једном добу, постала је утолико већа јер аутентично осликава напредни културни и друштвени живот и амбијент у једној школској установи провинцијалског града крајем XIX и XX вијека. На фотографијама одржаних представа, сценографија и костимографија, на завидном нивоу и у пуном сјају и декору, представљена је, за своје вријеме, савремена школска установа.

г. Bernardina Borzatti: ЗИТАРОВА КОЊА
(два пратора)

Прилог 2:

Страница љетописа Архива Дружбе
сестара милосрдница

¹⁵ <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/annals-and-chronicles>, (приступљено 9. новембра 2021).

Чланак из новина *Врхбосна* из 1936. године, приложен у летопису, допуњава фотографију информацијама из прве руке:

Иза поздравне пјесме одиграла се трагедија у четири чина од С. Б. Хорват: Кћи Јефтина. Драматизиран је познати догађај из Св. Писма Ст. Завјета, из битке суца Јефте с Амонцима. Красни костими, увјежбана игра и надасве ганутљив садржај трагедије тако су дјеловали на публику, да су измамили сузе и код осталих мушкараца, а да не говорим о женским, које су кроз цијели комад плакале. Други дан многи су се морали вратити кућама јер више није било мјеста. Са свих страна чуло се заслужено признање пожртвовном раду ч. сестара.¹⁶

Оно што недостаје већини фотографија јесу раздобље и подаци о особама на фотографијама. Међутим, чланци из публикација, као и наративни део Летописа, ово увелико исправљају, пружајући ауторици информације које би неповратно биле изгубљене да нису додате на папир.

На тај начин живописно пратимо и сам долазак сестара милосрдница у Брчко и то паробродом из Сиска по Сави, који је због ниског водостаја каснио, па дошао тек у три сата ујутро, стога омео и растерао нестрпљиве мештане који су се окупили у жељи да сестрама пруже добродошлицу.¹⁷ На овај начин, Летопис Дружбе са фотографијама задовољава визуалну жељу посетиоца за упознавање дате тематике и ствара ближи однос, па оставља утисак који не бледи лако.

АРХИВСКА ГРАЂА АРХИВА БРЧКО ДИСТРИКТА БИХ

Приликом истраживања послератног периода, архивска грађа Архива Брчко дистрикта БиХ пружила је непроцењиве податке и увид у живот сестара у режиму комунистичке власти који су једно другом идеолошки били супротстављени. Дружба, као дио Католичке цркве, била је не само идеолошки противник, већ и извор материјалних посједа новој власти.¹⁸ Како је Дружби одузета имовина, сестре су

¹⁶ АДСМ, *Летопис – Брчко*, 1936.

¹⁷ АДСМ, *Летопис – Брчко*, 1886.

¹⁸ На дјеловање Католичке цркве у Југославији након завршетка Другог свјетског рата у највећој мјери су утјецале промијењене друштвено-политичке околности које је битно одређивала једностраначка власт Комунистичке партије Југославије, засноване на атеистичкој идеологији. То је довело у тежак положај женске редовничке дружбе и међу њима најутијецајнију Дружбу сестара милосрдница св. Винка Паулског. На подручју ФД/НР Босне и Херцеговине у раздобљу од 1945. до 1950. године, 43 чланице Дружбе биле су под истрагом, притворене, осуђене или оптужене. Државна забрана приступа службама које је Дружба дотад обављала, те одузимање њезине имовине на најмању могућу мјеру, свели су материјалну основицу потребну за остваривање редовничког живота. Репресија власти резултирала је потискивањем сестара из јавног живота што се посебно огледало на васпитно-просвјетном подручју. Од свега тога у новој ситуацији остављено им је понеко мјесто у болницама уз забрану дјеловања у редовничком одијелу. Упоредо, процес одузимања имовине у ФД/НР Босни и Херцеговини одвијао се знатно брже и радикалније, у складу с два кључним савезним законима – Закону о укидању приватних школа и Закону о аграрној реформи и колонизацији. У том погледу, потпуно онемогућавање просвјетног дјеловања у Дружбиним школама у ФД Босни и Херцеговини оства-

остале да раде у болници у Брчком и када је власт од њих захтијевала дјеловање у грађанском одијелу: *Учиниле су тако јер су сматрале да би било на штету народа да велики број стручних болничарки напусти свој болничарски посао.*¹⁹

О наведеној стручности и раду, али и ставу према омраженом режиму, говори нам дио грађе Архива Брчко дистрикта БиХ који припада Имовинско-правној служби Општине Брчко 1945-1992, у којој се налази поверљива евиденција о часним сестрама запосленим у Среској болници у Брчком.²⁰

Тако се за, како ће се касније показати, контроверзну часну сестру Елентерију Марију Распор, болничарку Среске болнице Брчко, у *карактеристикама* Среског народног одбора у Брчком од 10. августа 1946. године к. пов. број: 440/46. наводи: *Понашање добро, према околини службена, а према претпостављеним дисциплинована. У раду стручна и способна, без нарочитог пожртвовања. У политичком погледу је клерофашиста, непријатељски је расположена према НОП-у. Цинички гледа на опште ствари. Неповерљива.*

Карактеристике осталих пет сестара пружају сличне податке и потврђују стручност сестара у раду и хуманост у понашању са болесницима: Марија Виола Врбанић ч. сестра – *поступак према болесницима врло добар*; Кристина Ноема ч. сестра – *према болесницима пожртвована, способна, вриједна и стручна*; Крањц Розета ч. сестра – *у раду стручна, способна са приличном пожртвованости*, итд.

Међутим, свака сестра је окарактерисана у политичком погледу као клерофашиста са израженом мржњом и нерасположењем према НОП-у. Дакле, режим им није оспоравао стручност, већ искључиво политичко опредељење које је, како документа свједоче, остало у највећој мјери пасивно.

АРХИВСКА ГРАЂА КАЗНЕНО-ПОПРАВНОГ ДОМА СТОЛАЦ

Приликом прегледа литературе о послератном периоду ауторици су привукли пажњу судски случај и пресуда на смрт поменуте часне сестре Елеутерије Марије Распор из августа 1946. године. У докторској дисертацији под називом *Odnos Jugoslovenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine* случај часне сестре Мила Попић описује на четири странице²¹, а као извор наводи архивску грађу архиве Казнено-поправног

рено је већ на самом почетку наступа нове власти војним заузимањем зграда. Инвентар школа потом је или отуђила војска приликом повлачења из школских зграда или су га последице преузеле државне школе. Mila Popić, *Odnos Jugoslovenskog komunističkog režima prema Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine*, Zagreb, 2016, 66, 145.

¹⁹ Mila Popić, *н. д.*, 240.

²⁰ Архив Брчко дистрикта Босне и Херцеговине (БиХ-АБД), Општина Брчко, Подфонд: Народно здравље и социјална заштита 1946–1957; *Досије часних сестара-болничарки, 1946.*

²¹ На подручју Босне и Херцеговине особито важан извор података представља Архив казнено-поправног дома у Зеници (dalje: АКPDZ), грађа која се води под називом „необрађена грађа о затвореницама“. У њему се налазе пресуде и дијелови поступка за већину чланца осуђених у FD/NR Bosni i Hercegovini. Mila Popić, *Odnos Jugoslovenskog komunističkog režima prema*

дома у Зеници која се води под називом *необрађена грађа о затвореницама*.²²

Трагом наведеног извора, ауторица овог рада је писмено контактирала Казнено-поправни дом у Зеници, али је добила усмени одговор да је то заправо грађа Казнено-поправног дома за жене из Стоца и да је потребно да се њима обратимо. Како писмени упит упућен Казнено-поправном дому у Стоцу није уродио плодом, приликом претраживања назива ове установе путем интернет претраживача, ауторица је открила да је грађа заправо примопредајом похрањена у Архиву Босне и Херцеговине у Сарајеву.

На интернет страници Архива Босне и Херцеговине²³, у попису архивских фондова и збирки, као дио грађе која се односи на правосуђе наведен је фонд: КАЗНЕНО-ПОПРАВНИ ДОМ ЗА ЖЕНЕ СТОЛАЦ (1945-1962); 1945/1962: књ. 36, фасц. 38.

152

Због чега је погрешно написан ималац и стваралац ове архивске грађе у дијелу Миле Попић за сада остаје недоумица. Међутим, забуна око назива имаоца и стваралоца ове грађе могуће да лежи у чињеници да иако је овај Дом за жене основан 194. грађа унутар досијеа и протокола датира још од 1945. године, јер како је наведено у примопредајном попису: ... дом је почео са радом још 1945. године. У примопредајном записнику наводи се даље: *Казнено-поправни дом за жене Столац (КПДС) званично је основан 1947. године Рјешењем Министарства унутрашњих послова НРБиХ*.²⁴ Архивска грађа Управе Казнено-поправног дома за жене Столац, предата Архиву Босне и Херцеговине, обухвата временски распон од 1945. до 1962. и садржи 35 књига и 45 фасцикли. Поред наведене грађе предата су и досијеа жена осуђеница у КПД Столац у укупној количини од 30 пакета досијеа (1945–1962). Цјелокупна примљена архивска грађа је непотпуна и несређена. Језик грађе је српскохрватски, писмо латиница и ћирилица. Сачувана је кратка историјска биљешка (подаци о оснивању и укидању) која је дио примопредајног пописа, али је, нажалост, примопредајни записник изгорео у пожару за вријеме демонстрација 7. 2. 2014. године у Сарајеву, када је запаљен дио зграде Предсједништва БиХ у којој је

Družbi sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952., Zagreb, 2016, 89-91, 242.

²² <https://repozitorij.hrstud.unizg.hr/islandora/object/hrstud%3A944/datastream/PDF/view> (приступљено 8. новембра 2021).

²³ <http://www.arhivbih.gov.ba/fond/pravosuđe> (приступљено 9. новембра 2021).

²⁴ Надзор на радом Дома вршили су Министарство унутрашњих послова и Државни секретаријат за унутрашње послове – Одјељење за извршење казни. При КПДС формирана је радна јединица Индустијски погон „Ткаља“ – Одјељење Мостарске творнице ћилима. Задатак Дома био је преваспитавање и извршавање казнено-поправних мјера над женама осуђеницама које су изrekli судови. КПДС и Индустијски погон „Ткаља“ укинута су Одлуком Државног секретаријата за унутрашње послове НР БиХ Одјељења за извршавање казни од 9. 9. 1962. године, број: 13-16063/1. Ликвидациону комисију одредио је рјешењем ДСУП НР БиХ, а послови ликвидације завршени су 31. 12. 1962. Формирањем Васпитно-поправног дома за мушка лица у Столцу 1960. године у њему су боравиле и жене осуђенице до 1962. године. Архив Босне и Херцеговине (БиХ-АБиХ), Казнено-поправни дом за жене Столац (КПДС) 1947–1959. (*Регистратурски примопредајни попис*)

смјештен и Архив Босне и Херцеговине.²⁵

Приликом прегледа досијеа сестре милосрднице Еутерије Марије Распор из Брчког утврђено је да се затечена документа налазе у очуваном стању, поређана у поретку канцеларијског пословања и да садрже сљедећу документацију:

- Лични лист, редни број 213/52;
- Казнени лист, број 4993; 33. 275/46; број судске одлуке 950/46;
- Рјешење о условном пуштању на слободу ДСУП-а Н.Р.БиХ бр. 60.392/53;
- Молба за помиловањем, број 2307/53 од 19. 8. 1953. године;
- Допис о одбијању молбе за помиловањем, број 950/46 од 24. 8. 1953. године;
- Одлука да се молба за помиловање делимично уважи, број 4085 од 9. 9. 1950. године;
- Рјешење Врховног суда ЈА о пресуди бр 950/46. од 4. августа 1946. године;
- Рјешење Врховног суда ЈА о пресуди бр. 873/46. од 2. септембра 1946. године;
- Здравствени лист, број 213.

153

Међутим, упоређивањем документације нађене у досију осуђенице и пописа документације наведене у литератури докторске дисертације ауторице Попић, утврђено је да досије није комплетан и да недостаје молба за помиловање сестре Распор од 5. јануара 1952. године. Ауторица цитира пасус ове молбе у свом дјелу сугерирајући тиме на неправилности и нелогичности у случају, па наводи на закључак невиности осуђенице. Неразумљиво је зашто недостаје документ у досијеу Еутерије Марије Распор с обзиром да не постоје трагови пожара или воде на самом досијеу.

Шта се заправо десило у ноћи 18. маја 1946. године у брчанској болници, нешто више од тринаест мјесеци од ослобођења Брчког од фашизма и успостављања новог режима?²⁶

ЧИЊЕНИЦЕ ИЗ АРХИВСКЕ ГРАЂЕ О СЛУЧАЈУ СЕСТРЕ МИЛОСРДНИЦЕ ЕЛЕУТЕРИЈЕ РАСПОР ИЗ БРЧКОГ ОСУЂЕНЕ НА СМРТ

Сестра Елеутерија²⁷ оптужена је и осуђена за саучесништво у злочину почињеном у болници у Брчком у ноћи 18. маја 1946. године. Након четничког упада

²⁵ У пожару је изгорно дио архивске грађе, а дио је оштећен водом приликом гашења. <http://www.arhivbih.gov.ba/sr/node/166> (приступљено 19. августа 2021).

²⁶ 7. април 1945 – Дан ослобођења Брчког у Другом свјетском рату.

²⁷ Марија Елеутерија Распор, рођена 1897. године, Врхпоље, Постојна, Словенија, народности Словенка, држављанство ФНРЈ, занимање болничарка (ч.с.), школска спрема 4 основне, неурата. БиХ-АБиХ, КПДС; 1947–1959. *Досије осуђенице: Марија Елаутерије Распор (Досије: М.Е. Распор), лични лист, 213/52.*

у државну болницу у Брчком, током којег су убијена два официра Југославенске армије, ухапшена је група од шест сестара милосрдница које су у наведеној болници дјеловале као болничарке. Све су сестре (Лидија Паулина Воларић, Виола Марија Врбанић, Розета Франциска Крањц, Доротеја Ана Марјановић, Ноема Кристанец и Елеутерија Марија Распор) биле у затвору, а након мјесец дана биле су пуштене на слободу и враћене на своја радна мјеста у болници. Све изузев сестре Распор која је, према свједочењима, у ноћи кад се догодио напад дежурала.²⁸

Елеутерија Марија Распор осуђена је 4. августа 1946. на Дивизијском војном суду у Сарајеву, Војном вијећу у Тузли. Она је, како наводи сачувана пресуда, проглашена кривом због тога што је *судјеловала у терористичкој организацији у Брчком и показала гдје лежи у болници поручник Југославенске армије Васић и још један официр, које су одметници тада убили*. Уз то, проглашена је кривом због материјалног помагања разбојничким групама, те за противрежимски говор. За та наводна дјела осуђена је на казну смрти стријељањем и трајан губитак политичких и појединих грађанских права.²⁹

Но, правомоћном пресудом Врховног суда Југославенске армије од 2. септембра 1946. казна је била преиначена у двадесет година лишења слободе и пет година губитка политичких и грађанских права.³⁰ Уваженом молбом за помиловање, упућеном Президијуму Народне скупштине ФНРЈ 9. септембра 1950, сестри Распор је казна била снижена са двадесет на петнаест година затвора. Слиједиле су даље молбе за помиловање, које је Јосипу Броз, предсједнику Савезне владе, 5. јануара 1952.³¹ упутила Врховна управа Дружбе у којима се упућује на одређене нелогичности у случају и реферира на невиност осуђенице. У молби се између осталог истиче да *Распор као редовница и католикиња није могла имати никакве склоности ни воље да помогне четницима, који су баш на католицима били починили крваве злочине. Дотични четници упали су у болницу преодјевени у официре Југославенске армије па није зато могла ни издалека слутити њихове непријатељске и злочиначке намјере*.³²

Међутим, у допису који је Јово Педало, управник казнионице у Стоцу, упутио 19. јула 1953. Војном суду у Сарајеву, као осврт на молбу за помиловање сестре Распор, може се закључити да је сестра Распор остала доследна дијелу оптужбе – противрежимском говору и клерофашизму. *За вријеме издржавања казне у овом дому дуже времена је провела на раду као болничарка. Тај посао је добро обављала са стручне стране, али у исто вријеме као језуита тровала је шовинизмом и клерофашизмом болесне осуђенице. Она је говорила да би партизане могла зубима гристи и тргати, а да је за то савјест не би пекла, јер зна да и бог њих не трпи. Каже:*

²⁸ s. Berislava Vračić i s. Alfonza Kovačić: *Семпе милосрднице св. Винка Паулскога II. Дружбине филијале*, Загреб, 1998, 546.

²⁹ БиХ-АБиХ, КПДС; 1947–1959. Досије: М. Е. Распор, Рјешење Врховног суда ЈА бр: 950 од 4. 8. 1946.

³⁰ БиХ-АБиХ, КПДС; 1947–1959. Досије: М. Е. Распор, Рјешење Врховног суда ЈА бр: 873 од 2. 9. 1946.

³¹ Спорна молба која недостаје у досијеу оптуженице М. Е. Распор КПД Столац.

³² Мила Попић, *Однос Југословенског комунистичког режима према Дружби сестара милосрдница светог Винка Паулског – Загреб од 1945. до 1952. године*, Загреб, 2016, 90.

Монтанија³³ су објесили зато што је убијао, а они би могли да направе вјешала кроз цијелу Посавину, па им ипак неби било доста, јер друго ништа не знају него убијати и пушком млатити. Сигурна сам да нема ни једног Комунисте који не бије. Сад уопште не постоји закон, јер да постоји неби ја на темељу сумње и индиција могла добити смртну казну и након жалбе 20 година робије. Али ја се тјешим да и они неће дуго. Сваке године, било због суше било због поплаве западају у све веће и веће неприлике, док коначно потпуно не заглибе. Њима је резолуција ИБ-а дала такав ударац да се најмање за десет година неће опоравити, а у међувремену ће и рат избити и тад су готови. Стара сам, али не би хтјела умријети прије него ћу бити освећена.³⁴

Он даље наводи, прије извјесног времена избачена је са посла из болнице и дана на физички посао једно вријеме, а сада због упале зглобова ради на лакшем физичком раду на економији, јер је болница претворена у богомољу. У последње вријеме је сасвим пасивна и повучена. Распор је условно пуштена из затвора 2. јануара 1954. године.³⁵

Међутим, Мила Попић у свом дијелу доноси другачије закључке. Иако транспарентно износи све чињенице из документације КПДС, тенденционално упућује на наводну необјективност и некоректност управитеља казнионе наводећи да се из његовог описа да закључити да је Распор била међу непоправљивим осуђе-ницама, као и да се уочава и проширивање инкриминације с обзиром на промијење-ну ситуацију у држави, односно нову категорију државних непријатеља насталих после Резолуције Информбироа (липња 1948). Додатно, она тврди да у наведеном опису карактеристика сестре Распор од 19. јула 1953, Педало поставља у уста Распор ријечи о предмету за којег засигурно никад није имала прилике чути.³⁶

СЕСТРЕ МИЛОСРДНИЦЕ – КОНТРОВЕРЗНО ПИТАЊЕ ДАНАС

Приликом научно-струче припреме за организацију изложбе и израду изложбеног каталога, истраживач испред себе има студиозан план изложбе, списак литературе о датој теми, избор архивских фондова у којима се налази интересантна грађа или претпоставља да се налази. Такође има и визију. Међутим, истраживачки

³³ Већеслав Монтани, рођен 1901. године у Сплиту. Рјешењем Министарства унутарњих послова од 11. коловоза 1941. године, број 23171 повјерена му је управа Котарске области Брчко. У децембру 1941. године организовао је убиство 350 јевреја, старосједеоца, као и емиграната из Њемачке, Аустрије и Чехословачке у само пар дана. У фебруару 1942. године напустио је Брчко. Касније је био шеф полицији у Сењу. Одмах после ослобођења 1945. године откривен је у сјеверној Далмацији, спроведен у Брчко, а затим у Тузлу, гдје му је суђено августа 1946. године. Народни суд осудио га је на смрт, стрељањем. Народне новине, Службени лист Независне државе Хрватске, Загреб, 1941, број 104. Споменица *Четресто година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину* 1566–1966, Сарајево, 245.

³⁴ БиХ-АБиХ, КПДС; 1947–1959. *Досије М. Е. Распор*, допис бр. 2307/1953. од 19. јула 1953.

³⁵ БиХ-АБиХ, КПДС; 1947–1959. *Досије: М. Е. Распор, лични лист*, 213/52.

³⁶ Мила Попић, *Однос Југословенског комунистичког режима према Друшби sestara milosrdnica svetog Vinka Paulskog – Zagreb od 1945. do 1952. godine*, Zagreb, 2016, 90-91.

Lični list

Ime i prezime: **Радко Марија**
 Име и презиме: **РАДКО МАРИЈА**
 Место жив.: **Београд**
 Државност: **Југословенска**
 Датум рођења: **1877** Место, мес. и год. рођења: **Београд, Палезова, Савојска**
 Место сахрањивања: **Београд, Трнавска**
 Кривојачко: **Савојска** Кривојачко: **БЕДЖ**
 Место жив.: **Београд** Место жив.: **Београд**
 Работно место: **Савојска / Београд** Место жив.: **Београд**
 Место жив.: **Београд**
 Место жив.: **Београд**

ЛИЧНИ ЛИСТ

Име: **РАДКО** Презиме: **МАРИЈА**
 Место жив.: **Београд**
 Датум рођења: **1877** Место, мес. и год. рођења: **Београд, Палезова, Савојска**
 Место сахрањивања: **Београд, Трнавска**
 Кривојачко: **Савојска** Кривојачко: **БЕДЖ**
 Место жив.: **Београд** Место жив.: **Београд**
 Работно место: **Савојска / Београд** Место жив.: **Београд**
 Место жив.: **Београд**
 Место жив.: **Београд**

156

Прилог 3:

Досије КПД за жене, Столац (на име Марија Елеутерија РАСПОР) БиХ-АбиХ, КПДС; 1947–1959. лични лист, 213/52

рад неретко га одведе у непредвидиви смер и постави нове циљеве вриједне пажње и истраживања. Оно што је рад на изложби Дружбе сестара милосрдница у Брчком усмерило на неочекивани смер јесте актуелност ове теме и данас, као и контроверзе које се односе на хуманитарни и друштвено-одговорни рад сестара милосрдница на простору некадашње Југославије.

Рад на истраживању живота и дјеловања сестара милосрдница из Загребa у граду Брчко добило је нову димензију после премијере филма „Дара из Јасеновца“ фебруара 2021. године. Наиме, у филму је приказан усташки логор за дјецу у Јасребарском, основан 12. 7. 1942. године у Независној Држави Хрватској и њихово страдање. Филм такође приказује и озлоглашену сестру милосрдницу Барту Пулхерију, главну управницу логора. Предмет изучавања ауторице овог рада није наведени логор нити поменута сестра, али ју је атмосфера која је створена у друштву навела да преиспита и подробније утврди мотиве и циљеве рада и стане иза својих резултата, какви год они били.

Изложба *Сестре милосрднице у Брчком* у мјесецу премијерног приказивања филма била је још у фази припреме и имала је прелиминарни датум промоције за крај петог мјесеца. Велика осуда јавности и медија после емитовања унела је несигурност у даљу реализацију ове изложбе и довела до моралне дилеме и личног преиспитивања на који начин ће изложба бити схваћена, као и да ли наставити са њом.

Разматрања о евентуалном отказивању или одлагању изложбе за следећу годину убрзо су се обуставила и приступило се преиспитивању досадашњег рада, евентуалних пропуста у прикупљању и вредновању грађе и литературе, највише

због чињенице да постојећа послератна литература није довољно поуздана због своје идеолошке обојености и субјективности у писању.

Филм о страдању дјете додатно је мотивисао ауторицу да настави и даље истраживати да ли су сестре милосрднице у Брчком у свом раду имале икакве пропусте или да је њихова духовна и хуманитарна мисија у болници, као и у школи, икада била под знаком питања.

Оно што ју је прво инспирисало да настави рад јесте етички кодекс архивиста (1996, Пекинг) који међу принципима рада истиче неутралност у раду и непристрасност. По том принципу архивиста треба да се одупре сваком притиску, без обзира одакле он долазио и шта му је циљ. Објективност и непристрасност архивиста мера су њихове професионалности. Врло често су манипулације информацијама из архивских докумената, као и прикривање или искривљавање чињеница, мета појединачна и група. Архивисти у тим случајевима треба да се консултују међусобно и да проблеме износе у јавност. Не сме се подлећи дневнополитичким и тренутним интересима група или појединачна и притисцима било које врсте и ма од кога они долазили.³⁷

Управо из овог разлога са великом пажњом је преиспитан случај оптужене сестре Еутерије Распор, болничарке, једине која се својим изјавама отворено декларисала на страни профашистичког режима, а која је због тога и одговарала.

Што се тиче рада сестара у школи, иако је Завод за вријеме свог постојања уписивао ученике и ученице свих вјероисповијести, по избијању Другог свјетског рата, као и за вријеме рата, полазници у овој школи свели су се на упис дјете подијелене на католичку и исламску конфесију. Ово потврђују и усмена свједочења два бивша ученика мјешовите пучке школе сестара милосрдница у Брчком.³⁸

Да ли је нови режим довео и нове критеријуме за упис дјете не можемо знати, јер документ који би тако нешто тврдио није пронађен. Доказ мултинационалне структуре ученика видљив је у последњем исказу ученица које су примљене у Завод почетком школске 1940. године, гдје се вјероисповјест уписаних ученица истиче: 25 римокатолика; 2 припадника источно-православне вјере; 2 припадника евангелистичке цркве; 1 припадник мојсијевске вјере; 3 припадника исламске вјере.³⁹

³⁷ Бориша Радовановић, *Огледи из архивистике - зборник радова*, ИАШК, Крагујевац, 2010, 41-42.

³⁸ „Ученици су били заједно у учioniци неовисно да ли су католици или муслимани. Звучи можда невјеројатно, али је истина: сви су скидали обућу, ципеле, и облачили патике за вријеме трајања наставе. Одвојени смо били само на часовима вјеронауке. Наш ефендија се звао Меликић, веома строг, али очински добар вјероучитељ. Док нас је пропитивао, католици су били у ходнику или су се играли у башти. Обрнуто, кад је био час вјеронауке католика или молитва за вријеме великог одмора, муслимани су били изван учioniце. Али су знатижељници слушали прислонивши ухо на врата учioniце молитве, па је било и међу једним и другим вјерницима ученика који су знали све молитве напамет. И католичке. И муслиманске.“ М. Јозић, Т. Вијоглавин Манчић, Ћ. Суљевић, *ДСМ у Брчком: монографија поводом изложбе Сестре милосрднице у Брчком 1886–1984*, Брчко, 2021, 125.

³⁹ Хрватски државни архив (ХД-ХДА-159) Загреб, Банска власт Бановине Хрватске, Одјел за просвјету (хрватски), 1940.

Како је цјелокупна пронађена документација, а поготово НДХ и послератног периода, прошла критичку анализу с циљем објективног историографског тумачења, ауторица је транспарентно и објективно истакла документацију која је освјетлила о повезаности сестара милосрдница са НДХ режимом.

Архивска грађа из Архива Тузланског кантона, периода НДХ, као и Хрватског државног архива у Загребу ово документује, па се у Извјештају управе Посебничке женске опће ниже средње школе сестара милосрдница св. Винка у Брчком из 1942. године, између осталог, наводи *да су све ученице чланице „Усташке младежи”, а баве се и музиком*⁴⁰, а да се већина докумената тог периода завршавала поздравом „За Дом – спремни!”⁴¹ Међутим, доказ о већој повезаности или директној колаборацији сестара са НДХ режимом није пронађен у доступној грађи.

158

Шта више, управо под влашћу Независне Државе Хрватске, Завод Дружбе сестара доживео је први велики ударац када је покренуто питање укидања Женске грађанске школе. После низа молби, иницијатива и апела сестара, родитеља и начелника котарске области Брчко⁴² за отварање гимназије уместо женске грађанске школе⁴³, Министарство наставе Независне Државе Хрватске је 30. VI 1943. године издало Уредбу којом се затвара *Посебно обћа нижа средња школа у Брчком*, а након тридесет једне године њезина плодног дјеловања.⁴⁴

Истраживање архивске грађе НДХ периода доноси недефинисане закључке и поставља питања на која нико не може дати прави одговор: Да ли сестре милосрднице носе колективну одговорност за злочине почињене у усташком логору за дјецу у Јастребарском, само зато што су прећутно прихватале режим који је владао? Да ли припадност католичком реду и њих терети за наведене злочине сестре Пулхерије? Да ли је оптужба и пресуда сестре Распор обезвриједила цјелокупан рад сестара у Брчком? Да ли то значи да њихова прича не заслужује да буде испричана, а њихов рад не буде непристрасно валоризован и објављен?

⁴⁰ Архив Тузланског кантона (БиХ-АТК), НДХ – Одјел за пучку наставу котара Тузла, 1942/43.

⁴¹ БиХ-АТК, НДХ – Одјел за пучку наставу котара Тузла, 1943.

⁴² Начелник Котарске области Брчко упутио је 24. априла 1942. године Министарству наставе, Одјелу за средње школство у Загребу, приједлог за усвајање молбе Школе сестара милосрдница св. Винка у Брчком за отварање реалне гимназије, број 3969/42, *јер школа предњаци у васпитању женске омладине како у моралном тако и у хрватском националном духу*. ХР-ХДА-216, Министарство народне просвјете НДХ, Брчко, 1942.

⁴³ Повод затварања није био рат него првенствено чињеница да је у то доба гимназија почела добијати све више на важности, јер је својим ученицама законски отварала веће могућности припреме за будућност. Брчко је осим мушке и женске основне школе имало и гимназију и трговачку академију. А као основни разлог за претварање грађанске школе сестара милосрдница у реалну гимназију наведен је мали број полазница уписаних у грађанску школу, а све због чињенице да се у Брчком отворила гимназија у коју се и женска дјеца примају. Berislava Vračić i s. Alfonza Kovačić: *Sestre milosrdnice sv. Vinka Paulskoga II. Družbine filijale*, Zagreb, 1998, 544.

⁴⁴ Иако је средња школа 1943. године затворена, Основна школа у Заводу успјешно је наставила свој рад и то с великим бројем дјеце, све до 1945. године када ће због успостављања нове власти бити укинута. s. B. Vračić i s. A. Kovačić: *н. д.*, 545.

Суочена са свим питањима и изазовима али и ношена улогом објективног посредника између архивских докумената и јавности, без утицаја политике, без личних предрасуда, ауторица се окренула даљој реализацији изложбе.

ИЗЛОЖБА СЕСТРЕ МИЛОСРДНИЦЕ У БРЧКОМ

Изложба *Сестре милосрднице у Брчком* организована је 29. маја 2021. године у Изложбеном салону Градске вијећнице у Брчком поводом обиљежавања 150 година од доласка сестара милосрдница у Босну и Херцеговину, у организацији Службе за архив, Одјељења за јавни регистар Владе Брчко дистрикта БиХ и Хрватског културног друштва „Напредак“ Брчко.

Великом броју присутних грађана и грађанки Брчко дистрикта БиХ, као и медија, обратио се градоначелник Брчко дистрикта БиХ Есад Кадрић, затим фра Јозо Маринчић, Провинцијал Босне Сребрене, и Врховна поглаварица Дружбе сестара милосрдница св. Винка Паулскога с. Мирослава Брадица.

Свечани дио употпуњен је наступом октета сестара милосрдница *Јубилате Део* с пјесмом „Химна мајци дивној“, под равнањем сестре Бланке Јеличић, и дјечјег збора из Ливна *Јубилате Део* с пјесмом „Хвала ти, свети Винко“ и „Пољуби земљу своју“.

Прилог 4:

Фотографије са отварања изложбе Сестре милосрднице у Брчком, 29. мај 2021. године. Фотографија из приватне архиве Архивистичког удружења Брчко дистрикта БиХ

ЗАКЉУЧАК

Рад са историјским изворима увек је изазов за истраживача, а истраживање локалне историјске теме и њено уклапање у шири историјски контекст још тежи подухват, јер је проналазак релевантне архивске грађе неизван процес и резултати знају бити малобројни. У покушају да се ово превазиђе, сарадња са приватним власницима архивске грађе Дружбом сестара милосрдница из Загребa довела до извора нових сазнања, критичког сагледавања нових извора и већ објављене литературе, као и покушаја да се представљено на ефектан начин приближи публици путем изложбе и монографије. Ово је и постигнуто коришћењем Летописа Дружбе са фотографијама и новинарским чланцима, што је због своје естетике оставило снажан утисак и неупитно приближило посјетиоцима неистражену историју града која прича причу о доласку сестар у Брчко и њиховом друштвено-корисном раду.

Даље истраживање архивске грађе, поготово судске документације Казнено-поправног дома Столац, затим архивске грађе Архива Тузланског кантона, Хрватског државног архива у Загребу и Архива Брчко дистрикта БиХ, попунило је празнине и објелоданило чињенице везане за рад сестара милосрдница у Среској болници у Брчком током и последије Другог свјетског рата.

Суочена са актуелним негативним имицем сестара милосрдница у медијима, ауторица овог рада, у покушају да се одвоји од субјективних интерпретација и објективно сагледа све околности и узроке који су довели до одласка сестара из Брчког, излаже транспарентно сву релевантну историјску грађу и презентује кроз 39 паноа тематику давно заборављену за мештане Брчког, на коју је једино назив напуштене зграде и улице са једнаким именом, *Клостерска*, знао донекле да подсети.

Изложба *Сестре милосрднице у Брчком* настоји презентовати како су се крупни историјски догађаји у великој мјери преломили на рад и дјеловање ове сестарске дружбе, па је прилагођавање сваком новом режиму, или неприлагођавање, значајно утицало на њихово наслеђе и опстанак. Иако се сестарски апостолат битно мијењао зависно о политичко-историјским догађајима на овим просторима, закључак је да су оне у Брчком остале вјерне својој мисији и редовничком пословању.

160

РЕЗИМЕ

Презентовани рад, као резултат изложбе о сестрама милосрдницама у Брчком, настао је после проучавања низа извора, оних лако доступних у архивима у региону, као и оних који су после непредвидљивог истраживачког рада истражени код приватних власника архивске грађе у иностранству.

Акцент је првобитно дат критичком осврту на Љетопис Дружбе сестара милосрдница као релевантног историјског извора који свједочи о доласку и дјеловању сестара милосрдница у Брчком. У раду је истакнута добробит кориштења овог извора, али и опасности које се крију при раду са истим. Значај ове грађе, понајвише Љетописа Дружбе са фотографијама, огледа се у снажном визуалном ефекту којим се задовољава жеља посетиоца за упознавањем дате тематике и ствара присан однос, па оставља утисак повезаности који траје дуго и након изложбе.

Даље је разматран одлазак сестара милосрдница из Брчког кроз прикупљену архивску грађу архива у земљи и региону, као и стигма коајом су сестре милосрднице биле обиљежене због прећутне подршке НДХ режиму. Стога је посебно анализирана архивска грађа о судском поступку против сестре Елеутерије Марије Распор која је због колаборације била осуђена на смрт стрељањем. Сагледана је и послератна литература која говори о овом случају. Али оно што је додатно окарактерисало ову изложбу и вратило сестре милосрднице под лупу јавног мнијења јесте актуализација ове теме филмом *Дара из Јасеновца*.

Ауторица рада презентује како се истраживањем и валоризацијом нових али и већ објављених извора могу расвијетлити догађаји из не тако давне локалне историје једног града, они можда и намерно заборављени и истиснути из јавности неправдом тога доба, а довољно заслужни да их заједница и град вијечно памте.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

- Архив Дружбе сестара Милосрдница св. Винка Паулског (АДСМ) – Загреб
- Архив Брчко дистрикта Босне и Херцеговине (БиХ-АБД), Општина Брчко, Народно здравље и социјална заштита 1946–1957.
- Архив Тузланског кантона (БиХ-АТК), НДХ – Одјел за пучку наставу котара Тузла, 1943.
- Архив Босне и Херцеговине (БиХ-АБиХ), Казнено-поправни дом за жене Столац (КПДС), 1947–1959.
- Хрватски државни архив (ХД-ХДА-159), Загреб, Банска власт Бановине Хрватске, Одјел за просвјету (хрватски), 1940.
- ХР-ХДА-216, Министарство народне просвјете НДХ, Брчко, 1942.
- *Народне новине*, Службени лист Независне државе Хрватске, Загреб, 1941.
- *Споменица четресто година од доласка Јевреја у Босну и Херцеговину 1566–1966*, Сарајево, 1966, 205.
- Stradling, Robert. *Multiperspektivnost u nastavi istorije – priručnik za nastavnike*, <https://rm.coe.int/1680494159> (приступљено 20. марта 2021)
- Радовановић, Бориша. *Огледи из архивистике - зборник радова*, ИАШК, Крагујевац, 2010.
- Јозић, Мирко, Вијоглавин, Манчић, Тамара, Суљевић, Ђазим. Дружба сестара милосрдница св. Винка Паулског у Брчком: монографија поводом изложбе Сестре милосрднице у Брчком 1886–1984, Брчко, 2021.
- Папић, Митар. Школство у Босни и Херцеговини у вријеме аустроугарске окупације, Сарајево, 1972.
- Мијић, Fra Stanko. *Djelovanje S. Milosrdnica u Brčkom uz 100-godišnjicu početka djelovanja*, Vrhbosna, 1886.
- Врачић, s. Berislava, Ковачић, s. Alfonza. *Сецмпе милосрднице св. Винка Паулскога II. Дружбине филијале*, Загреб, 1998.
- Попић, Мила. *Однос Југословенског комунистичког режима према Дружби сестара милосрдница светог Винка Паулског – Загреб од 1945. до 1952*, Загреб, 2016.

Tamara VIJOG LAVIN MANČIĆ

WITH THE EXHIBITION AGAINST OBLIVION: THE SISTERS OF MERCY IN BRČKO

Summary

Presented work, as a result of the Exhibition about the Sisters of Mercy in Brčko, originated after research of an array of historical sources – those that were easily available in the archives in the region, so as the ones that were, after an unpredictable research work, studied abroad at private owners of archival material.

162

The accent was initially given to the critical review of the annals of the Society of the Sisters of Mercy as a relevant historical source that testifies about the arrival and the activity of the Sisters of Mercy in Brčko. As a result, the work highlighted the positive side of using this source but also the dangers associated with it. The importance of this material, mostly of the annuals of the Society with photographs, lays in its powerful visual effect that satisfies visitors' wish to be acquainted with the topic, but it also creates close relationship and the impression of connectedness that remain long after the exhibition.

Then, the leaving of the Sisters of Mercy from Brčko through collected archival material of the archives in the country and the region, is discussed, so as the stigma the Sisters of Mercy were marked with because of their silent support of the NDH regime. That is why the archival material regarding judicial proceedings against sister Eleuterija Marija Raspor who was sentenced to death by shooting because she collaborated with the regime, is being particularly analysed. Post-war literature regarding this case was also taken into consideration. This exhibition was additionally marked with the movie Dara of Jasenovac and brought the Sisters of Mercy under the spotlight again.

The author of this work presents how, by research and valorization of both new and previously published sources, the events from not so distant past from a local history, can be illuminated; the events and persons that maybe were deliberately forgotten and driven out from the memory by the injustice of the time, but well deserving to be remembered by the community and the city.